

SVÁBOK NYOMÁBAN AZERBAJDZSÁN FÖLDJÉN

EPERJESI ZOLTÁN¹

Absztrakt

Tanulmányomban a 19. század első felében az Orosz Birodalom dél-kaukázusi vidékére, a mai Azerbajdzsán észak-nyugati területére betelepült sváb lakosság 19-20. századi gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetét mutatom be. A sváb lakosság a zömében a napóleoni háborúk során megtépzott német Württembergi Királyság területéről a rossz gazdasági körülmények, valamint a vallási megkülönböztetés és üldöztetés miatt a jobb élet és megélhetés, valamint vallásszabadság reményében, I. Sándor orosz cár gazdasági kedvezményekkel kecsegtető hívó szavára, a Duna folyón lecsorogva, a Fekete tenger mentén végig haladva érte el a Dél-Kaukázus nyugati részeit, ahol településeket hoztak létre. A kezdeti nagyon komoly nehézségeket követően a sváb lakosság, akárcsak Kelet-Európa többi részén, mint például a Magyar Királyság bánsági, bácskai területein, Besszarábiában, illetve az Orosz Birodalom különböző régióiban (Fekete-tenger partvidéke, Volga mente) virágzó mezőgazdasági és bortermelő kultúrát, magas színvonalú kézművesipart és jelentős kereskedelmi központokat hozott létre. Az 1920 utáni szovjet kommunista rendszer államosította a korábbi német mezőgazdasági és ipari termelő- és kereskedelmi üzemeket. Miután a harmadik birodalom megtámadta a Szovjetuniót, a Dél-Kaukázus területén élő németeket, így az Azerbajdzsáni Szocialista Szovjet Köztársaság területén élő németeket is a kollektív bűnösség elve alapján az 1940-es évek során Kazahsztánba és Szibériába deportálták. Így ért véget a bő százhusz évig tartó dél-kaukázusi virágzó sváb történelem és kultúra.

Kulcsszavak: kivándorlás, letelepedés, mezőgazdaság és borkultúra, államosítás, deportálás

Bevezetés

Az 1804-1813-as orosz-perzsa háború orosz győzelemmel történő lezárását követően a Dél-Kaukázus az Orosz Birodalomhoz került. A gulisztáni szerződés értelmében a Perzsa Birodalom átengedte Oroszországnak észak-kaukázusi és transzkaukázusi területének egy részét, beleértve a mai Dagesztánt, Kelet-Grúziát és a mai Azerbajdzsán nagy részét (Eyvazova, 2024). Perzsia 1828-ban ismételten elvesztette a háborút az Orosz Birodalommal szemben, így a jereváni és a nahicseváni kánóságokról is le kellett mondania. A turkmantcsai béke következtében a Kaukázus régióját Oroszország végérvényesen elfoglalta. A cárok az újonnan meghódított területeket lojális lakossággal kívánták benépesíteni, mivel nem bíztak a helyi muzulmán lakosságban. Kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy a birodalom peremterületeit megbízható, közös vallási gyökerekkel rendelkező telepésekkel népesítsék be. Oroszországban 1763-ban hozták létre a „külföldi telepések védnökségének hivatalát”, hogy segédkezzen a Nagy Katalin cárnő uralkodása alatt

¹ Dr. Eperjesi Zoltán tanszékvezető főiskolai tanár, Wekerle Sándor Üzleti Főiskola; eperjesiwsuf@gmail.com; ORCID: 0009-0006-6630-3858

meghódított Fekete-tenger régiójának benépesítésében (Bartlett, 1974). Ugyanezt a koncepciót alkalmazták a Kaukázus vidékén is. Bár formálisan a muzulmán lakosok is az Orosz Birodalom állampolgárai voltak, azonban sok tekintetben hátrányos helyzetben voltak. Kevesebb iskolával rendelkeztek, így magasabb volt az analfabéták aránya az azerbajdzsáni lakosság körében, mint a grúz, vagy az örmény lakosságnál. Az Orosz Birodalom érdekelt volt abban, hogy a birodalom kiterjedt területeire telepéseket hozzon Európából. Az Orosz Birodalom oroszokat, örményeket és németeket telepített a mai Azerbajdzsán területére, amely jelentős konfliktushoz vezetett az örmények és azerbajdzsániak között.

I. Sándor cár ígéretet tett arra, hogy a német bevándorlóknak földet biztosít, mentesíti őket a katonai szolgálat és az állami adófizetés alól, és teljes vallási toleranciát garantált a számukra. Az orosz kormány családonként egy lovat, lovaskocsit, illetve 148 ezüst rubelt és 85 kopejkát biztosított, hogy a családok el tudjanak jutni Odesszából Tbiliszibe.

I. Sándor orosz cár 1816 szeptemberében kiadott rendeletében vállalt kötelezettséget arra vonatkozóan, hogy földet, a katonai szolgálat és az adók alóli mentességet, valamint számos más előnyt biztosít az országába érkező német telepések számára (Reznikova, 2019). Mivel a cár Sophia Dorothea, württembergi hercegnő fia volt, a német telepések bíztak benne. A Württembergi Királyság a napóleoni háborút követően az 1815. évi bécsi kongresszus határozata alapján vált a Német Szövetség részévé. A napóleoni háborúk nagyon megtépázták a régiót, az 1816. évi éhínség tovább súlyosbította a szegénységet. Az események destabilizálták az evangélikus egyházat is, ami a protestantizmuson belül különböző irányzatok kialakulásához vezetett. Ezek a vallási csoportok a jelenések könyvére hivatkozással arra szólítottak fel, hogy a közelgő világvége előtt keleten keressenek a hívek menedéket. A stundisták többnyire földművesek és kézművesek voltak, így nagyon jelentős merítési forrással rendelkeztek a lakosság körében (Prokofieva, 2023). A württembergi uralkodók mindent megtettek a szeparatista vallási irányzat megfékezésére érdekében. A stundista vallási irányzat követői az üldöztetés hatására keletre vándoroltak, mégpedig az „emberiség bölcsőjének”, az Ararat hegység közelébe, ahol a bibliai elbeszélések szerint Noé bárkája az özönvíz után megfeneklett, és ahonnan az emberiség újra benépesítette a földet.

A napóleoni háborúk során megtépázott Württembergi királyságot első körben negyven német család hagyta el a jobb élet és megélhetés reményében. A Friedrich Fuchs vezette, több mint 40 schweinheimi családból álló első csoport viszonylag biztonságban megérkezett a Grossliebental kolóniára, amelyet nem sokkal korábban alapítottak Odessza közelében. Az újonnan érkezett telepések közül néhányan, körülbelül tíz család, úgy döntöttek, hogy maradnak, és megalapították Hoffnungstal települést, nem messze Grossliebentaltól. A többi telepes nem adta fel a Kaukázusba vetett reményét, és folytatta a hosszú utat. Néhány telepes megállt útközből, és Besszarábiában, Tavriában és Herszonban alapítottak településeket. A Gottlieb Lefler and Adam Schuler vezette kivándorlók Ulmból indultak el kelet felé az ismeretlen Kaukázus irányába (Alasgarov, 2010, 50. o.).

1817 áprilisára hatezer paraszt (ezernégyszáz család) gyűlt össze Ulmban, hogy lehajózzon a Dunán az Orosz Birodalomhoz tartozó Odessza városáig, majd folytassák onnan több hónapig tartó szárazföldi útjukat Tbiliszibe. A hosszú, fáradtságos és megterhelő út során ezerkettőszáz sváb telepes veszítette életét a különböző betegségek következtében. Az első harmincegy család Tbiliszi közelében telepedett le, ahol megalapították az első német települést a Dél-Kaukázusban, Marienfeldet 1817. szeptember 21-én (Samadova, 2018). 1818 őszére mintegy 500

telepes család érte el Tbiliszit, és telepedett le Grúzia és Azerbajdzsán területén. 1819 tavaszán a német telepesek egy részét a cári hatóságok az azerbajdzsáni Eelizavetpol (Ganja) körzetbe telepítették át. A telepeseket kozák katonák kísérték az útjukon a biztonságos haladás érdekében. Gen Yermolov orosz katonai kormányzó elrendelte, hogy tiszteletet kell tanúsítani a német telepesekkel szemben, és biztonságos helyekre kell őket letelepíteni. A német telepesek Dél-Kaukázus régióba történő letelepedése volt az utolsó nagy német bevándorlási hullám az orosz birodalomban. Ezt követően az orosz bevándorláspolitikája ellenségesebbé vált a bevándorlókkal szemben. A bevándorlási feltételeket egyre korlátozták.

1819-re tehető, amikor a német telepesek kemény munkával megalapították az első településüket, amelyet Helenendorfnek neveztek el. A település I. Pál cár lányáról, Helena Pavlovnáról kapta a nevét (Alasgarov, 2010, 52. o.). Nem sokkal később további települések jöttek létre, így Annenfeld, Georgfeld, Grünfeld, Aigenfeld és végül Traubenfeld. Annenfeld település volt a második sváb település, amelyet 40 kilométerre hoztak létre Helenendorftól (Tatarashvili – Auch, 2019, 4. o.). A svábok letelepedését követő évek a malária, a szokatlan klíma, valamint a perzsák 1826. májusi betörései miatt nagyon gyötrelmesek voltak a telepesek számára. A német telepesek az 1826. szeptember 5-ei, perzsák felett aratott orosz győzelem után tértek vissza a feldúlt Helenendorfba (Behrooz, 2013). A település lakóinak életét 1830-ban a pestisjárvány keserítette meg, amely számos halálos áldozatot követelt. 1844-ben összesen 609 főt tett ki a falu lakossága (290 nő és 319 férfi). A falu lakossága összesen 204 lóval, 962 szarvasmarhával rendelkezett, a faluban százötven selyemhernyó-tenyésztést szolgáló eperfát számoltak.

Élet a dél-kaukázusi sváb településen, Helenendorfban a 19. században

Oktatás és kultúra

A kulturális élet és az oktatás nagy jelentőséggel bírt a német közösség életében.

Az első iskola 1842-ben épült Helenendorfban. 1924-1926 között a német településen és Bakuban összesen nyolc német iskola működött, átlagosan 1090 tanulóval, és egy középiskola Helenendorfban 213 diákkal. Az iskolákban összesen 69 tanár tanított, német, azerbajdzsáni és orosz nyelven oktattak, Hummel, O. I. Vuhner, M. Ibrahimli, E. Tselinszkij, G. I. Olkovszkij és mások dolgoztak az iskolákban. Alois Melichar, a berlini filharmónia későbbi karmestere zeneórákat, Jacob Hummel, a híres archeológus történelmet tanított. Az 1920-as évek végén gépipari szakiskolát nyitottak Helenendorfban. A településen ezen kívül szőlészeti és borászati szakiskola is működött. A helenendorfi Német Társaságot 1893-ban hozták létre, amely egy könyvtárral, olvasóteremmel és tekepályával rendelkező férfiklub volt. Fúvós és vonósenekar is működött a faluban, majd pedig egy stúdiószínház is létrehozta. A klub koncertteremmel is rendelkezett, ahol különböző előadásokat tartottak. A közösségi hely jó szolgálatot tett találkozási pontként a Dél-Kaukázus különböző területén élő német települések lakói számára. A sváb települések kulturális és gazdasági visszaesése az 1920-1930-as évek államosításával vette kezdetét.

Az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság (1918-1920) idején a parlamentben egy német nemzetiségű képviselő, Lorenz J. Kuhn képviselte a német kisebbséget (Alasgarov, 2010). A német települések életének kiemelkedő eseménye volt ebben az időben a Helenendorf település fennállásának századik évfordulója. A jubileumról ünnepélyes keretek között emlékeztek meg 1919. június 9-én. Hasan bay

Agayev, az azerbajdzsáni parlament elnökhelyettese gratulációját fejezte ki a német közösség számára az évforduló alkalmából (Zeynalova, 2017, 17. o.).

Vallás

A német bevándorlók közül sokan a délnyugat-németországi pietista területekről érkeztek és mélyen vallásosak voltak. A pietizmus a kontinentális protestantizmus legfontosabb reformmozgalma volt. A Kaukázusban a lutheránus egyházi életmód jelentette a német telepesek társadalmi és kulturális életének integráló erejét. Észak-Azerbajdzsánban számos lutheránus templom épült – a Szent János templomot 1857-ben szentelték fel ünnepélyesen Helenendorfban. Ezt követően szentelték fel 1868-ban Gedabeyben, 1869-ben Shamakhiban, 1885-ben Yelizavetpolban (Ganja), 1909-ben pedig Annenfeldben (Shemkir) a templomot (Samadova, 2018). Az evangélikus templomokat német származású építészek építették, – Adolf Eichler és F. Lehmkuhl. Adolf Eichler az oroszországi Orjol városában született és Bakuban halt meg 1911-ben. A német származású építész első munkája egy bakui, ma a Dilara Aliyeva utcában található iskola volt. Eichler nagybátyját, Karl Edwardot kérték fel 1877-ben, hogy vezesse a bakui lutheránus társaságot. A társaság Eichler elnöksége alatt földet vásárolt parókiaépület építése céljából 1895-ben, amelyhez a Nobel testvérek is hozzájárultak. Eichler tervei alapján végül is gótikus stílusban építették fel a bakui megváltó evangélikus templomot. Az evangélikus-lutheránus társaság 1878-ban a templom közeli közösségi ház építéséről is döntött, amelyet 1908-ban Richard Zimmermann lelkész szentelt fel a templom részeként. A szovjetek 1920-ban történt hatalomátvétele a bakui német kulturális életnek jószerével véget vetett, az egyházi tulajdont kisajátították és más célokra használták. A közösségi ház az 1980-as évek végén a főfalak kivételével teljesen kiégett. Az Azerbajdzsáni Köztársaság 1991. évi függetlenné válásával újra életre keltek a német-azerbajdzsáni kapcsolatok, amely a kultúra területén is érzékelhetővé vált. A közösségi ház újjáépítését a német kőolajipari Wintershall AG. vállalat 1997-ben ötszázezer német márka összeggel támogatta. A Kapellhaus Német-Azerbajdzsáni Kulturális Egyesület, mint a közösségi ház üzemeltetője, kilencvenkilenc évre megkapta az ingatlan, valamint az ingatlant körbe vevő földterület használati jogát az Azerbajdzsáni Kulturális Minisztériumtól. (Kapellhaus Deutsch-Aserbajdschanischer Kulturverein, 2025).

A bakui evangélikus templom ma állami kulturális intézményként, koncertteremként működik, és otthont biztosít vasárnaponként az evangélikus egyház istentiszteletei számára. A templom jelenlegi lelkésze a Németországból érkezett Gotthard Lemke (Azertag, 2022). Eichler tervei alapján épült továbbá az Ashumov mecset Bakuban. Eichler mindkét lányát, Irénét és Corneliát a bakui evangélikus templomban keresztelték meg. Ferdinand Lehmkuhl építésmérnök 1880 és 1889 között tevékenykedett Bakuban. Számos Bakuban található épület, így a Taghiyev Színház is, Lehmkuhl tervei alapján épült. Az 1990-ben átadott annafeldi (Shamkir) gótikus stílusban épült evangélikus templom Johann Beppl és Johann Beck támogatásának köszönhetően valósult meg.

A Kapellhaus Német-Azerbajdzsáni Kulturális Egyesület rendszeresen tart kiállításokat, koncerteket és egyéb kulturális eseményeket a kulturális örökség megőrzése érdekében. A sváb telepesek azerbajdzsáni letelepedésének 200. évfordulója alkalmából 2019 első hónapjaiban kiállítást szerveztek az Azerbajdzsáni Kulturális Minisztérium, a bakui Goethe Intézet, valamint a Német Szövetségi Külügyminisztérium kulturális örökség megőrzését biztosító programjának pénzügyi támogatásával (Kapellhaus Deutsch-Aserbajdschanischer Kulturverein, 2025).

1. ábra: Életkép Helenendorfból a 20. század elején

Forrás: Abdullayev, 2018, 4. o.

Gazdasági tevékenység

A telepesek nem kizárólag a megszokott egykori német módszerek szerint dolgoztak, hamarosan átvettek bizonyos eljárásokat azerbajdzsáni szomszédaiktól, és átültették azokat a mindennapok gyakorlatába. Rizst és dohányt kezdtek termeszteni, nagy területen ültettek olajfát és gyapotot. A napraforgómagból olajat préseltek. A telepesek nem kizárólag a mezőgazdaságra koncentráltak, hanem kiváló kézművesek is voltak. Néhány telepes Shekibe utazott, hogy kitanulja a selymekészítés mesterségét. Ez a tevékenység azonban nem terjedt el jelentős mértékben a sváb telepesek között. Míg az 1820-as évek a telepesek számára elsősorban az egyszerű túlélésről szóltak, addig az 1830-as években fokozatosan stabilizálódott a helyzetük, és a születések száma végre meghaladta az elhalálozások számát. A kezdeti időszakban a német telepesek örültek, ha egyáltalán magukat el tudták látni. Az 1840-es évek közepétől úgy tűnt, hogy a telepesek teljesen alkalmazkodtak az új éghajlati viszonyokhoz. Az áttörés azonban csak a század második felében következett be, a szőlészetre és bortermelésre történő szakosodással. Bár szőlőt már a kezdetektől

fogva termesztettek, de az 1860-as évekig elsősorban csak saját fogyasztásra termeltek.

Mindezek a fejlemények a 20. század elején a településeken belül és a települések között egyaránt, a bevándorlók és a helyi lakosok között is erősödő szakmai differenciálódást eredményeztek. Alig húsz évvel az alapítás után Helenendorfban már nyolc cipész, négy előkelő szabó, nyolc kovács, négy asztalosműhely és kocsiszerelő műhely működött, amelyek termékeit Oroszország minden szegletébe szállították (Alasgarov, 2010). A német telepesek gazdasági tevékenysége közvetlenül kapcsolódott a mezőgazdasági termeléshez. A német településeket egyben mezőgazdasági közösségeknek is tekintették. Tartományi bíróság biztosította a jogbiztonságot, de a német falvakban falusi bíró (Schulz) is tevékenykedett, aki különböző feladatokat látott el, így az adók beszedését, a jogszabályok betartásának felügyeletét. A falusi bíró hatáskörébe tartozott az egyes telepesek megbüntetése, amennyiben vétettek a törvény ellen. A falusi bírót két évenként választották, munkáját két ülnök segítette. A német telepesek élen jártak a szőlőtermesztésben, – amely Azerbajdzsánban már ősidők óta fejlett volt, – illetve a borászatban. Miután a telepesek a 20. század elején megszervezték a bortermelést, a legjobb tölgyfahordók gyártásáról is gondoskodtak. Hamarosan megalakultak az első német bortermelő és egyéb szövetkezetek. A szőlészet és borászat mellett a mezőgazdaság, szarvasmarha-tenyésztés, tejtermelés, különböző kézműves tevékenységek, különösen a kisteherautók gyártása is fejlődött a német településeken.

A dél-kaukázusi német magánvállalkozások több mint fele a Jelizavetpol tartományban összpontosult. Ezeknek a cégeknek a nagy része a Vohrer és a Hummel családok kereskedőházaihoz tartozott. A Vohrer-ház története 1847-ig nyúlik vissza, amikor Christoff Vohrer egy hektár földön szőlőt telepített. Mivel állandóan pénzsűkében volt, kénytelen volt egyszerre cipészként, postásként és kocsikísérőként dolgozni, egészen 1860-ig, amikor is kizárólag szőlőtermesztéssel kezdett foglalkozni. 1862-ben részvénytársaságot alapított, majd 1868-ban sörgyárat épített Jelizavetpol tartományban. 1870-ben négy fiával megalapította a Christoff Vohrer és fiai (1892-től Vohrer testvérek) családi magánvállalatot (Samadova, 2018).

A német településeken nagy borászatokat működtettek a Vohrer és a Hummel testvérek, akárcsak a közepes és kisebb vállalkozások. A Vohrer testvérek cége Helenendorfban sörfőzdét, pálinkafőzdét és alkoholleparló üzemet épített, termékeit Moszkvában, Szentpéterváron és Európában értékesítették. Az I. világháború kitörésére a Vohrer Testvérek Kereskedelmi Háza évi 350 ezer liter bort értékesített, emellett több leparlóüzemet, konyakgyárat, alkoholleparló üzemet, vízimalmot, sörfőzdét és lovas tenyésztő központot is működtetett.

A 20. század elejére a cég hat borospincével rendelkezett, amelyek összesen 100 ezer hordót tudtak tárolni, 1910-re pedig már harminc pincéjük volt, amelyek 750 ezer hordó tárolására voltak alkalmasak. 1882-től a borokat és a szeszes italokat a Baron von Kuchenbach üveggyárában készült üvegekbe töltötték (Alasgarov, 2010). Az etil-alkohol gyártásával a konyaktermelés meghatározóvá vált, mint kiegészítő termék.

1892-ben két modern leparlóüzemet nyitottak meg, napi 100 hordós kapacitással. 1896-ban egy új konyakleparló üzemet építettek. Ez az üzem megerősítette a cég monopolhelyzetét. 1906-ra több mint 6 ezer hordó konyakot értékesítettek 38 orosz tartományba.

A megnövelt tároló- és feldolgozókapacitások lehetővé tették a cég számára, hogy a saját szőlőtermelésükön túl más kereskedők és helyi lakosok felesleges

szőlőjét és mustját is feldolgozzák, ez biztosította a Vohrerek kereskedelmi forgalmának egyharmadát.

A borospincék mellett desztillátum gyártására alkalmas berendezéseket is felszereltek, és 1905-ben a cég tároló- és feldolgozó üzemet épített az Yelizavetpol városi vasútállomáson.

A vállalat Oroszországban is bővítette értékesítési hálózatát, 1913-ra a Vohrer Testvérek Kereskedelmi Házának nemcsak Yelizavetpolban, Tbilisziben és Bakuban voltak fióktelepei, hanem Batumiban, Asgabatban, Mervben, Karsban, Alekszandropolban, Tomszkban és Krasznovodszkban is. Termékeiket nemzetközi vásárokon mutatták be Párizsban és Londonban, ahol díjakat nyertek. A borok és konyakok minősége teljes mértékben megfelelt az európai szabványoknak.

Míg a Vohrer család sikeres vállalkozása szimbólumaként egy sas és egy boroshordó logót használt, addig a másik borász cég, a Hummel család valamivel szerényebb szimbólumot választott – méheket és szőlőtőkét, amely azonban egyáltalán nem csökkentette a hírnevüket a kaukázusi bor- és alkoholkereskedelemben.

A Hummel családot a település egyik vezető családjaként tartották számon, és ügyes házasságkötéseiknek köszönhetően öt további vállalkozást is integráltak. 1878-ban négy testvér 10 deszjatin (109.000 m²) földet vásárolt, ahová további szőlőültetvényeket telepítettek. 1883-ban borospincét építettek, hogy borukat távolabbi vidékeken, Bakuban és Tbilisziben is értékesíthessék. A pincészet beindítása lehetővé tette újabb földek vásárlását. 1895-re a Hummel testvérek több szőlőültetvénnyel is rendelkeztek az anya kolóniában, és egy 6 deszjatin (orosz területmérték – 1 deszjatin = 10.900 m²) területű szőlőültetvénnyel, valamint egy 15 ezer hordós kapacitású pincével Yelizavetpolban (Alasgarov, 2010).

Az igazi gazdasági áttörés azonban csak az évszázadfordulón következett be. Az 1895-ben Helenendorfban felépített konyakgyárak és a Baku–Tbiliszi vasútvonalhoz közeli, a tartományban létrehozott felvásárlópontok elősegítették a vállalat fejlődését. A Hummel testvérek, akárcsak a Vohrer család, nem korlátozták termelésüket a német telepesek szőlő beszállításaira, hanem egyre inkább Goychayból és Shamakhából vásároltak és dolgozták fel az ottani gazdák termését. A Hummel testvérek konyakjai és borai olyan magas minőségűek voltak, hogy 1899-ben és 1900-ban nemzetközi kiállításokon díjakat nyertek. 1900-ban döntés született arról, hogy a Hummel Testvérek Kereskedelmi Házán belül integrálják a gyártás minden egyes szakaszát, azaz a termesztést, feldolgozást és értékesítést. Olyan területeket is bevontak a helyi és külföldi szőlőfajták telepítésére, amelyeket korábban nem hasznosítottak. Modern szelektálási és kártevőirtási eljárásokat alkalmaztak, és ez jelentős jövedelememelkedéssel párosult. Új pincéket építettek, amelyeket nagyobb fahordókkal és beton hordókkal láttak el, valamint új hűtőrendszereket telepítettek, amelyek javították a borok minőségét. A Hummel család vállalkozása, akárcsak a Vohrer cég, a borok, a konyak, az etil-alkohol, valamint a gyümölcs párlatok értékesítését 39 oroszországi tartományban végezték kereskedők bevonásával (*DasFazit.at*, 2025).

A Vohrer és Hummel családi cégek mintájára a 20. század elején számos egyéb borászati szövetkezet is alakult a környéken.

Az első szövetkezetek 1904-ben alakultak, köztük a Hilfe (Segítség), amely borokat és konyakot készített, valamint az Einverständnis (Egyetértés), amely vodkát termelt Helenendorfban; a Hoffnung (Remény) szövetkezet pedig Georgfeldben alakult, és minőségi borok előállítására összpontosított. A régió a németek barátságos hazája volt százhusz éven keresztül, ahol sikeres helyi gazdaságokat alakítottak ki,

nagy vagyona tettek szert és magas státuszt értek el. Az azerbajdzsániak a szomszédos falvakban és Ganja városában nyitott szívvel fogadták a bevándorlókat, akiknek kezdetben segítettek, különösen az első, legnehezebb télen, amikor mindannyian kimerültek voltak a hosszú utazás után. A bevándorlókat helybeli családok házaiban helyezték el tavaszig. A német családok közül kezdetben sokan nélkülöztek, de később sikeres vállalkozásokat alapítottak és fejlesztettek.

A német telepések jelentős hasznot húztak az új élethez való alkalmazkodásukból. A második sváb település, Annenfeld is nagy településsé nőtte ki magát, amelyet három hosszú, egyenes és szigorúan párhuzamos utca alkotott. A harmadik utca végén volt a piac, ahol vasárnaponként a szomszédos falvak mezőgazdasági termékeit árusították. A piac közelében szabóságok, borbélyüzletek és fodrászszalonok helyezkedtek el. Az olajjal működő fürdők a piac mellett voltak. Annenfeld mellett alapították Georgfeld (ma Chinarli), Grundfeld (ma Vurgun, Agstafa közelében) településeket. Aigenfeld (Irmashli, Shamkir közelében), Traubenfeld (Tovuz), Eelizabethal (Khatai, Agstafa közelében) települések mellett más kolóniák is megújultak és kibővültek. A 19. század végére Helenendorf már rendelkezett közvilágítással, távíró- és telefonhálózattal, sőt vízvezeték-hálózattal is; ezek a szolgáltatások csak száz évvel később jelentek meg a szomszédos falvakban. A 20. század elejére több mint 13 000 német telepés élt a területen.

2. ábra: Szüret Helenendorfban a 20. század elején

Forrás: Abdullayev, 2018, 4. o

Az első világháború kitörésének hatása a német településekre

1914 nyarán Németország hadat üzent Oroszországnak. A németekhez, így a mai Azerbajdzsán területén élő német telepésekhez való politikai hozzáállás is hirtelen megváltozott a középhatalmak, és a velük szemben álló antant hatalmak (Anglia,

Franciaország, Oroszország) háborúja miatt. Az orosz kormánypropaganda zaklatni kezdte az Oroszországban élő németeket, beleértve a telepeseket is. Kémekről szóló rémtörténetek kezdtek elterjedni, és pletykák keltek szárnyra a német kolóniák esetleges deportálásáról. Mindez annak ellenére történt, hogy 1916 elejére több mint 1 500 német származású katona és 15 német tiszt szolgált az orosz hadseregben, és több mint háromezer lovat, valamint 900 első osztályú járművet küldtek a német telepések a háborús műveletek színterére. Az orosz hatóságok 1916 augusztusában a vallástan kivételével betiltották a német nyelvű oktatást az iskolákban (Prokofieva, 2023).

Kétes bizonyítékokat hoztak fel, amelyek szerint a háború előestéjén egy nagy felderítő csoport működött a Dél-Kaukázusban, amelyet a német konzulátusok, Tbiliszipben és Erzurumban felügyeltek. Emellett volt egy eset, amikor a frontra vezényelt katonák mérgezést kaptak a bortól, ami miatt a Vohrer Testvéreket felelősségre vonták. Annak érdekében, hogy kifejezzék lojalitásukat Oroszország iránt, minden német telepesnek kötelessége volt kitűzni az orosz zászlót és II. Miklós cár portréját a háza bejáratánál. A felhők egyre sűrűsödtek a német telepések feje felett. 1915. február 2-án a Minisztertanács több törvényt fogadott el, amelyek célja a németek által birtokolt mezőgazdasági cégek és földek kisajátítása volt az Orosz Birodalom területén, beleértve a Dél-Kaukázust is. A hagyományos állami végrehajtó intézkedések életbe léptek, a svábokat folyamatosan azzal vádolták, hogy elárulták az orosz birodalom érdekeit. Ismét elterjedtek a híresztelések a várható deportálásokról. Közben Szentpéterváron és Moszkvában zajos demonstrációk zajlottak, amelyek alatt a németek tulajdonában lévő boltokat feldúlták. Németországban viszonzásul oroszellenes akciók zajlottak. A telepések nagy aggodalommal tekintettek az Elizavetpol tartományi kormánytól kapott jelentésre. Mindenütt negatív hozzáállás és megkülönböztetés volt tapasztalható a németek iránt. Az uralkodó adminisztráció, amely alapvetően nem német nemzetiségű képviselőkkel állt, teljes közömbösséget mutatott a kaukázusi németek sorsa iránt. Helenendorf lakóit azzal vádolták, hogy súlyosbították az azerbajdzsáni és örmény lakosság közötti kapcsolatokat. A fronton elszenvedett vereségeket „árulásukkal” magyarázták. A németeket azzal is vádolták, hogy nem gyakoroltak pozitív hatást a helybéliekre, akik a kormány véleménye szerint az előző évszázad kulturális szintjén maradtak, és a németeknek azt sem sikerült elérniük, hogy keresztény hitre térjenek át. Így a németek csak azt érdemlik, hogy a szibériai pusztákra telepítsék ki őket. 1916. február 1-jén Annenfeld lakói, akik aggódtak a földjeik esetleges kisajátítása miatt, Gabriel Albekhez fordultak, – aki a polgári büntető ügyekért felelt, – és arra kérték, hogy emelje fel a németek ügyét, akik „méltányosan és tisztességesen teljesítették kötelességüket kormánnyal szemben”. 1916 júniusában Helenendorfban tartották a Dél-Kaukázusi Német Kolóniák képviselőinek találkozóját. Egy fellebbezést fogalmaztak meg, amely a 1915. december 13-i döntés visszavonását kérte. A fellebbezést körülbelül kétezer helenendorfi lakos írta alá. A saját önállóság kérdése az 1917. május 14-én összehívott „Transzkaukázusi Német Nemzetiségű Orosz Állampolgárok Küldötteinek Első Kongresszusán” került először szóba. Ekkorra az orosz birodalom sorozatos vereségeket szenvedett el, a cári birodalom összeomlófélben volt. A demoralizálódott hadsereg már nem tudta megvédeni a régi hagyományos eszméket. Elkezdődött a birodalom haldoklása. II. Miklós lemondott a trónról. Az orosz Romanov-ház dicsőséges napjaiban megszerzett területek elkezdtek elszakadni.

Oroszország lesújtó vereséget szenvedett minden fronton, aminek egyenes következménye volt az októberi szocialista forradalom, illetve a bolsevikok hatalomra jutása.

A Dél-Kaukázusban, ahol a németek többsége élt, megalakult az Azerbajdzsáni és Grúziai Köztársaság. Ahogy várták, a németek sorsa összefonódott a háború utáni politikai eseményekkel. Míg 1916-ban sikerült elkerülniük a vagyonek kobzást, addig az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság 1918 és 1920 közötti függetlensége alatt bekövetkeztek az első nagyobb változások a tulajdonviszonyokban. A rövid életű Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság időszakában nagyon jelentős lépéseket tettek a demokratizáció irányába. 1919. július 21-én vezették be az általános választójogot, a férfiak és nők egyaránt választhattak. A női választójog biztosítása ebben az időben még Európában sem volt magától értetődő. Az azerbajdzsáni állampolgárságot azok a polgárok kapták meg, akik Azerbajdzsánban születtek (Prokofieva, 2023). A Transzkaukázusi Német Nemzeti Tanácsot Tbiliszipben szervezték meg, a szervezet elnökévé Lorenz Kuhnt választották, aki az Azerbajdzsáni Köztársaság Nemzeti Tanácsának képviselője volt.

A fiatal azerbajdzsáni kormány aktív részvételével és támogatásával – amely 1918-ban kinyilvánította függetlenségét és elszakadását az orosz birodalomtól – megalakult az Összkaukázusi Német Nemzeti Tanács. Tbiliszipben 1906-ban megindult az első német újság, a Kaukasische Post (Kaukázusi Posta) nyomtatása, Grúzia és Azerbajdzsán német lakossága számára, amely újság megjelenésének a vörös hadsereg Grúziába történt 1922. évi bevonulása vetett véget (Kaukasische Post, 2025). A telepesek fejlesztették a településeiket, iskolákat, templomokat és szakképző intézményeket építettek, amelyekben oktatási és jótékonyági tevékenységet végeztek (Abdullayev, 2018). Az első világháború előtt az összes azerbajdzsáni német település jelentős szerepet töltött be a gazdaságban, nemcsak a Kaukázusban, hanem azon túl is. A gazdag és sikeres telepesek gyermekei, akik szinte mind német családokból származtak, Bakuban végeztek felsőoktatási intézményekben.

Az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság életében kiemelkedő esemény volt a németek Azerbajdzsánba való betelepítésének századik évfordulójának megünneplése. Sok látogató érkezett a neves alkalomra Németországból és az egész Kaukázusból. A nagy létszám miatt öt német lutheránus lelkész egyszerre tartott istentiszteletet, de nem a templomban, hanem egy közeli szabad területen. A házakat virágfüzérekkel és pompás keleti szőnyegekkel díszítették fel a centenárium tiszteletére. Régi sváb szekereket és az első sváb telepesek anyagi és szellemi kultúrájának hagyatékát mutatták be a felvonuláson. A férfiak, nők és gyermekek népviseletbe öltöztek. A Német Központban tartott ünnepi est fényes alkalom volt; a dél-kaukázusi településekről érkezett látogatók a helenendorfi fúvószenekar zenéjére táncoltak, a centenáriumi ünnepségeket pedig nagyszabású tűzijáték zárta.

A független Azerbajdzsán parlamentjének 120 képviselője között – más nemzeti kisebbségek képviselői mellett – volt egy népszerű német képviselő is, Lorenz Kuhn, egy olajfinomító harmincnégy éves igazgatója.

A független Azerbajdzsáni Köztársaságban a területi elv érvényesült az állampolgárság megszerzése területén, így a generációk óta Azerbajdzsánban élő németek azerbajdzsáni állampolgárokká váltak. A független köztársaság egyenlő jogokat biztosított állampolgárainak, így az új helyzet komoly megkönnyebbülést jelentett a sváb telepesek számára az első világháború alatti évek velük szemben ellenséges légkörét követően.

Baku kimondottan multietnikus lakossága a 1913. évi népszámlálás szerint kettőszáztizenötezer főt számolt. A 20. század elején még az orosz ajkú lakosság képviselte a legnagyobb részarányt a különböző nemzetiségek között (Samadova, 2018). A város lakosságának harmada volt ebben az időben azerbajdzsáni. A múlt század elején még az örmények alkották a város lakosságának harmadik legnépesebb csoportját.

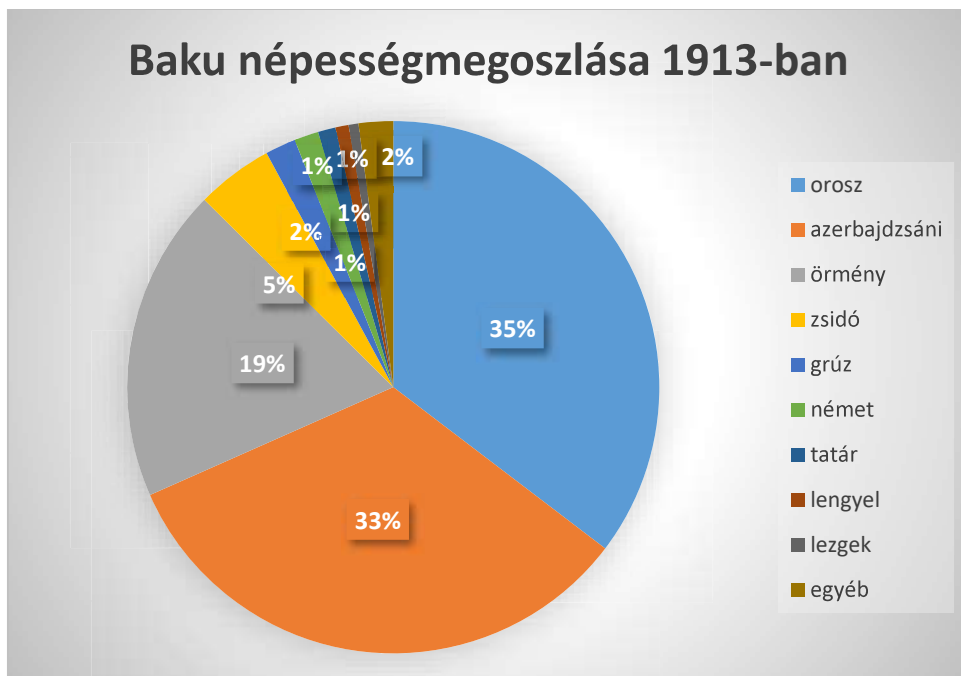
1. táblázat: Baku lakossága 1913-ban

Nemzetiség	Lakosságszám	Százalékos megoszlás (%)
orosz	76 000	35
azerbajdzsáni	71 000	33
örmény	41 000	19
zsidó	10 000	5
grúz	4 000	2
német	3 200	1
tatár	2 300	1
lengyel	1 700	1
lezgek	1 300	1
egyéb	4 500	2
Összesen:	215 000	100

Forrás: saját szerkesztés, Samadova, 2018, 61. o. alapján

Baku közelében helyezték üzembe 1846-ban a világ első olajfúrókútját. Az olajkitermelés és a folyamatos külföldi beruházások következtében az egykori kikötőváros virágzó multikulturális nagyvárossá fejlődött. A kőolaj-kitermelés megindulásával nagyon jelentős építkezési hullám is kezdetét vette. A lengyel és német építészek tervezte épületek főként a belváros területén helyezkednek el tekintélyt parancsoló külső megjelenésükkel.

3. ábra: Baku lakosságának megoszlása 1913-ban

Forrás: saját szerkesztés, Samadova, 2018, 61. o. alapján

Baku város meghatározó, részben német és lengyel építészek által tervezett és épített lakásállományának 80%-a az azerbajdzsáni lakosok tulajdonában volt (Samadova, 2018). A város népességének egy százalékát adó németek (mérnökök, középvezetők és családtagjaik) döntően a munkaadóik által biztosított bérlakásokban laktak. A német telepesek különböző iparágakban tevékenykedtek, vállalkozók, mérnökök, építészek, tudósok, tanárok voltak, akik közül sokan Bakuba vándoroltak a gazdasági és ipari fellendülés korszakában a kecsegtető kilátások reményében.

Azerbajdzsán szovjet uralom alá kerül

A Vörös Hadsereg 1920-ban megszállta Azerbajdzsánt, az ország szovjet uralom alá került. A telepesek magántulajdonát, földjét és vállalkozásait kisajátították és állami tulajdonba vették. A bolsevikok felszámolták a német települések önálló önkormányzatait. A nagy államosítási hullám keretében 1922-ben Azerbajdzsán valamennyi jelentősebb borászatát is államosították az „Azerwine” tröszt ernyője alatt (DasFazit.at, 2025). A korábbi jómódú családok ipari és mezőgazdasági szövetkezeteket alakítottak, annak érdekében, hogy ne veszítsenek el mindent.

A sváb telepesek 1922-ben hozták létre a Konkordia elnevezésű Borász Termelőszövetkezetet a Ganja régióban, amely egyesítette a német telepesek bortermelő gazdaságait. A szövetkezet 1926-tól kezdve a német településeken található szeszfőzdéket, alkohollepaló üzemeket, pálinkafőzdéket, borospincéket, valamint kiszolgáló egységeket üzemeltetett, az Azerbajdzsánban található szőlőültetvények 6%-át művelte meg, illetve az országosan termelt szőlő 42%-át biztosította 1926-ban (DasFazit.at, 2025).

A Concordia borászati vállalkozás nemcsak kiváló minőségű bort termelt, hanem iskolákat is felszerelt, kulturális létesítményeket finanszírozott, és laboratóriumot tartott fenn, amely többek között mezőgazdasági kártevőirtó vegyszereket is gyártott. A német telepések nagy sikere azonban szálka volt a moszkvai hatóságok szemében.

Az 1920-as évek végétől a mezőgazdaság szovjet típusú államosításával összefüggésben a német településeken, mint Azerbajdzsán valamennyi falujában, termelőszövetkezeteket hoztak létre. Ilyen termelőszövetkezetek voltak például Helenendorfban a Thälmann termelőszövetkezet, Annenfeldben a Clara Zetkin (német szocialista politikus és nőjogi harcos) termelőszövetkezet, Traubenfeldben a Vörös csillag termelőszövetkezet (Zeynalova, 2017, 16. o.). Mindezek a kollektív gazdaságok elsősorban a szőlőtermesztésre és a borászatra szakosodtak. A német termelőszövetkezeteket 1935-ben hivatalosan is károsnak nyilvánították. Az év végén a Concordia szinte valamennyi magas rangú alkalmazottját letartóztatták. Három évvel később betiltották a német nyelv oktatását. Valamennyi sváb település elveszítette korábbi német elnevezését.

A szovjet rendszer konszolidációját követően két német nyelvű újság volt kapható Azerbajdzsánban: a „Munkások és Parasztok”, illetve a „Lenin útja” (Bauer und Arbeiter und Lenins Weg) elnevezésű újságok.

Az 1939-es népszámlálás eredményei szerint Azerbajdzsánban 23 133 német élt (Zeynalova, 2017, 15. o.).

Az 1857-ben épült helenendorfi templomot 2008-ig sportcsarnokként használták.

Az azerbajdzsáni németek komoly elnyomásnak voltak kitéve 1933 és 1941 között a nemzetiségük miatt. Az 1930-as évek karéliei deportálásait követően, a nagy szovjet honvédő háború kitörése után, a Szovjetunió belügyi biztosának 1941. évi 001487. számú rendelete alapján az Azerbajdzsán, Georgia és Örményország területén élő német nemzetiségű polgárokat Közép-Ázsiába, Kazahsztánba és Szibériába telepítették ki. Az 1941-es deportálás következtében az Azerbajdzsánban maradt német lakosságot, több mint 22 000 embert, köztük 2675 helenendorfi lakost Sztálin parancsára Kazahsztánba és Szibériába deportálták (Frankfurter Rundschau, 2023). Az egykori sváb falu utolsó, részben német származású lakója, Viktor Klein 2007-ben hunyt el. Viktor Klein szülei kommunisták voltak, apja lengyel volt, így tudta családjával együtt elkerülni a kazahsztáni deportálást. Viktor Klein kezdeményezte még, hogy halálát követően alakítsák át szülőházát múzeummá. Az „EuroKaukAsia” Tudományos és Kulturális Egyesület, német és azerbajdzsáni adományok segítségével, 2008-ban helyreállította a település evangélikus templomának toronyóráját, amelyet 1941-ben távolítottak el (Mirzayev, 2008). 2024 szeptemberében, amikor Helenendorfban jártam kollégáimmal, volt szerencsém meglátogatni a Viktor Klein szülőházában kialakított múzeumot, illetve a szintén múzeummá átalakított evangélikus templomot.

Összegzés

A középkorban kezdetét vevő német keleti kolonizáció (Drang nach Osten – keletre nyomulás; Ostsiedlung – keletre település) elsődlegesen az Odera – Neiße folyótól keletre fekvő, ma már Lengyelországhoz tartozó egykori keletnémet és baltikumi területeket érintette. A Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom között megkötött 1718. évi pozsareváci béke következtében felszabadult a Magyar Királyság déli részén található Temesköz is a kétszáz évig tartó török uralom alól. A Habsburgok

a török megszállás alatt teljesen feldúlt és elnéptelenedett bánági és bácskai területekre időszakos adómentesség és egyéb juttatások biztosítása mellett megbízható, lojális német anyanyelvű sváb és osztrák parasztokat, kézműveseket, és bányászokat telepítettek, akik óriási erőfeszítések árán szabályozták a régió folyóit, termőre fordították az egyébként nagyon jó minőségű mezőgazdasági földeket, illetve beindították a bányászati kitermelést és vas- és acélgyártást a Bánág hegyvidéki részein. Ehhez hasonló kivándorlási hullám indult meg egy évszázaddal később a napóleoni háborúkban elszegényedett württembergi királyság területéről az Orosz Birodalom Fekete-tenger melléki, valamint dél-kaukázusi területeire is. A sváb telepesek itt is az orosz uralkodók, Nagy Katalin és I. Sándor cár időszakos adómentességet és gazdasági előnyöket biztosító meghívására érkeztek, amelyet tovább erősített a vallási tolerancia. Az orosz uralkodók, akárcsak a Habsburgok, megbízható lakossággal kívánták birodalmuk déli végeit betelepíteni a muzulmán lakosság ellenében. A német nyelvű sváb telepesek a Dél-Kaukázusban is kemény, kitartó munkával virágzó mezőgazdasági, állattenyésztési, bortermelő birtokokat hoztak létre, amelyekhez kereskedelmi központok és kézműves üzemek kapcsolódtak. Miután a rövid életű, két évig tartó szabad és független Azerbajdzsáni Köztársaság 1920-ban szovjet megszállás alá került, megkezdődött a mezőgazdasági és ipari vállalkozások államosítása, amely alól természetesen a sváb tulajdonú üzemek sem maradtak ki. A náci Németország Szovjetunió ellen 1941-ben indított háborújának egyenes következménye volt a Dél-Kaukázus területén található szocialista tagköztársaságokban, így Azerbajdzsánban is élő németek Kazahsztánba, illetve Szibériába történő deportálása, amely véget vetett a térségben jelen lévő bő évszázados német kultúrának. Helenendorf utolsó részben német származású lakója 2007-ben hunyt el, azóta már csak az időközben renovált sváb épített kulturális örökség tanúskodik az egykori sváb világról. Azerbajdzsán fővárosa, Baku esetében ugyanez a helyzet. Egy-két vegyes házasságban élő, megkopott német nyelvtudással rendelkező idős német származású asszonyt leszámítva – akik vasárnaponként rendszeresen látogatják az evangélikus templomot – megszűnt a német közösség. Összegezve kijelenthető, hogy a Szovjetunió és a kommunista rendszer szétesésével a Dél-Kaukázusban és a közép-ázsiai volt szovjet tagköztársaságok területén élő német származású polgárok számára is megnyílt a lehetőség a Németországba irányuló szabad kivándorlásra, amelynek következtében a Dél-Kaukázus területén élő egykori sváb leszármazottak lélekszáma drasztikusan lecsökkent. A keletre irányuló német kivándorlás és letelepedés az 1990-es években az anyaországba történő visszaáramlással lezárult, véget ért egy kétszáz éves korszak. A második világháborút követően a régióbeli német lét búvópatakként még tovább élt, a kis német patak, inkább csak ér csörgedezése azonban Azerbajdzsán területén mára teljesen kiapadni látszik.

Melléklet

1. fotó: Helenendorf/Göygöl evangélikus templom 2024. október 6.

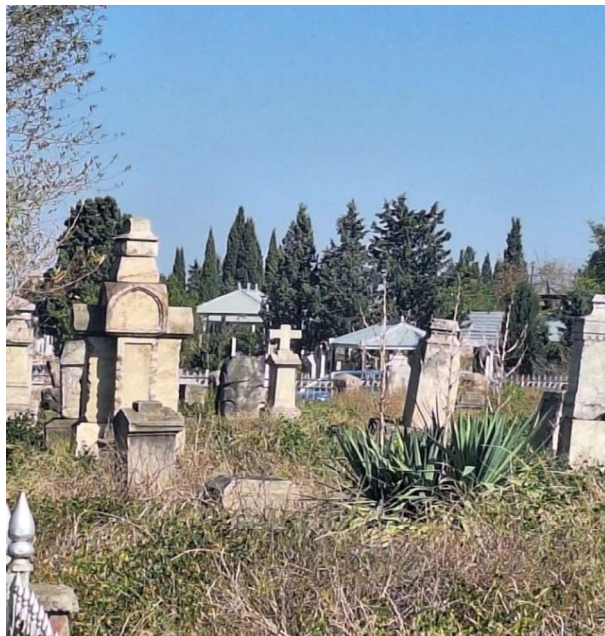
Forrás: saját felvétel

2. fotó: Helenendorf/Göygöl evangélikus templom belseje 2024. október 6.

Forrás: saját felvétel

3. fotó: Helenendorf/Göggöl evangélikus temető 2024. október 6.

Forrás: saját felvétel

4. fotó: Helenendorf/Göggöl Viktor Klein 2007-ben elhunyt utolsó sváb lakos múzeummá átalakított otthona 2024. október 6.

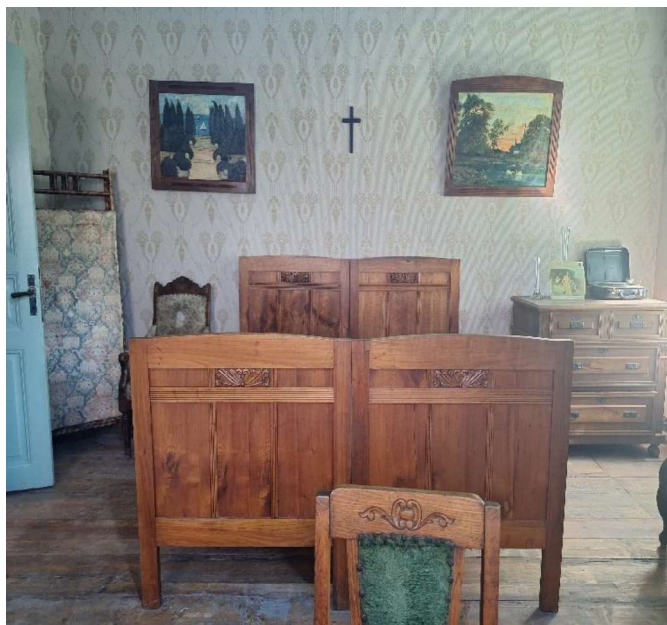
Forrás: saját felvétel

5. fotó: Helenendorf/Göygöl Viktor Klein 2007-ben elhunyt utolsó sváb lakos múzeummá átalakított otthona 2024. október 6.

Forrás: saját felvétel

6. fotó: Helenendorf/Göygöl Viktor Klein 2007-ben elhunyt utolsó sváb lakos múzeummá átalakított otthona 2024. október 6.

Forrás: saját felvétel

7. fotó: Baku evangélikus templom 2024. január 14.

Forrás: saját felvétel

8. fotó: Baku evangélikus templom 2024. január 14.

Forrás: saját felvétel

Irodalomjegyzék

Abdullayev, Chingis A. (2018): *Die Auswanderung von Deutschen in den Südkaukasien*, FUEN – Federal Union of European Nationalities, Vorsitzende der Deutsch-Aserbajdschanischen Gesellschaft, <https://agdm.fuen.org/assets/upload/memberorg/doc/Die%20Auswanderung%20von%20Deutschen%20in%20den%20Sudkaukasien.pdf> Utolsó letöltés: 2025.01.20.

Alasgarov, Rustam K. (2010): How the first German colonies appeared in Azerbaijan. *Visions of Azerbaijan*, 5(1), 50-53. o. <http://www.visions.az/en/news/17/d94ba9b/> Utolsó letöltés: 2025.01.22.

Azertag (2022): *Evangelische Tradition in Aserbajdschan*. Die Aserbajdschanische Staatliche Nachrichtenagentur. https://azertag.az/de/xeber/evangelische_tradition_in_aserbajdschan-2163605 (Utolsó letöltés: 2025.01.25.

Bartlet, Roger (1974): Foreign Settlement in Russia under Cathrine II. *The New Zealand Slavonic Journal*, (1), 1-22. o.

Behrooz, Maziar (2013): Revisiting the Second Russo-Iranian War (1826-28): Causes and Perceptions. *Iranian Studies*, 46(3), Special Issue: Power Interplay Between Iran and Russia from the Mid-Seventeenth to the Early Twenty-First Century, 359-381. o., <https://www.jstor.org/stable/24482847?seq=1> Utolsó letöltés: 2025.02.06.

DasFazit.at (2025): *Von Helenendorf nach Göygöl: Wie deutsche Einwanderer das Weinerbe Aserbajdschans prägten*. <https://www.dasfazit.at/nachrichten/kultur/15164.html> Utolsó letöltés: 2025.02.09.

Eyvazova, Nigor (2024): Aus der Geschichte der deutsche Einwanderung nach Nord Aserbajdschan in der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts. *Academic Journal of History and Idea*, 11(4), 1971-1978. o.

Frankfurter Rundschau (2023): *Biedermeier im Kaukasus* <https://www.fr.de/panorama/biedermeier-im-kaukasus-92314226.html> Utolsó letöltés: 2025.02.09.

Kapellhaus (2025): „Kapellhaus“ Deutsch-Aserbajdschanischer Kulturveren. <https://kapellhaus.az/de/uber-uns> Utolsó letöltés: 2025.02.14.

Kaukasische Post (2025): *Geschichte der Zeitung Kaukasische Post*, http://www.kaukasische-post.com/?page_id=44 Utolsó letöltés: 2025.02.15.

Mirzayev, Rasim (2008): *Unsere Kirchenturmuhre schlägt schon im Kaukasus*. EuroKauAsia Wissenschaft und Kultur e. V. <https://www.eurokaukasia.de/91/unserekirchenturmuhre>

Prokofieva, Mirjam (2023): *Eine kleine Freundschaft: Die deutschen Siedlungen in der demokratischen Republik Aserbajdschan*. <https://www.junge->

russlanddeutsche.de/eine-kleine-freundschaft-die-deutschen-siedlungen-in-der-demokratischen-republik-aserbajdschan/ Utolsó letöltés: 2025.02.09.

Reznikova, Valentina (2019): Germanaijan. Exhibition of the legacy of Swabians in Azerbaijan. *RegionPlus*, <https://regionplus.az/en/articles/view/6692> Utolsó letöltés: 2025.02.15.

Samadova, Asli (2018): *Germanaijan. Deutsche Spuren und Architektur in Aserbajdschan.* Deutsche Botschaft Baku. <https://baku.diplo.de/resource/blob/2368604/d847395283315051319ef5e80fd4315a/germanaijan-data.zip> Utolsó letöltés: 2025.02.16.

Tatarashvili, Nestan – Auch, Eva-Maria (2019): *Tracing the German Heritage of the South Caucasus.*, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH. <https://old.gnta.ge/publication/tracing-the-german-heritage-of-the-south-caucasus/> Utolsó letöltés: 2025.02.16.

Zeynalova, Sudaba (2017): To the 200th Anniversary of German Settlements in Azerbaijan, *IRS Heritage*, 4(32). 12-21. o. <https://irs-az.com/new/files/2017/209/2641.pdf> Utolsó letöltés: 2025.02.17.

SWABIAN POPULATION IN AZERBAIJAN

ZOLTÁN EPERJESI

In my study, I present the economic, social and cultural situation of the Swabian population settled in the first half of the 19th century in the South Caucasus region of the Russian Empire, in the north-western part of present-day Azerbaijan, in the 19th and 20th centuries. The majority of the Swabian population emigrated from the German Kingdom of Württemberg, which was suffering from the Napoleonic Wars, due to poor economic conditions, as well as religious discrimination and persecution. The Swabians were attracted to the area in the hope of a better life and livelihood, as well as religious freedom, and the promise of economic benefits from the Russian Tsar Alexander I. Sailing down the Danube River and along the Black Sea, they reached the western parts of the South Caucasus, where they established settlements. After very serious difficulties at the beginning, the Swabian population, as in other parts of Eastern Europe, such as the Banat and Bacska regions of the Kingdom of Hungary, Bessarabia and various regions of the Russian Empire (Black Sea coast, Volga valley), established a flourishing agricultural and wine-producing culture, a high-quality craft industry and important commercial centres. The post-1920 Soviet communist regime nationalised the former German agricultural and industrial production and trade enterprises. After Germany had attacked the Soviet Union, Germans living in the South Caucasus, including those in the Socialist Soviet Republic of Azerbaijan, were deported to Kazakhstan and Siberia in the 1940s on the basis of collective guilt. This ended the flourishing Swabian history and culture in the South Caucasus, which had lasted for more than one hundred and twenty years.

Keywords: emigration, resettlement, agriculture and viticulture, nationalisation, deportation